

Litterat

Skolans ansvar förutsätter goda texter.

Biblioteksbladet 7 – 95

© Bo Sundblad

Läsning har alltid omgivits av mystik. Så är det än idag, till och med inom en del av läsforskningen. Att det är på det sättet är naturligt mot bakgrund av att nog inget annat kulturellt verktyg har så stor och starkt effekt på varje individ likaväl som att det i grunden förändrar samhället och dess spelregler. Den samlade kunskapen om läsning är ett pärlband av paradoxer. Walter Ong lyfter i sin bok *Muntlig och skriftlig kultur — teknologiseringen av ordet* (Anthropos 1990) fram flera av dessa paradoxer. En av dessa är hur sen forskningen om skriftspråkets effekt på kulturen och tänkandet som han redovisar är. En annan paradox är hur hela kolonialismens ideologi med idén om den västerländska människans och kulturens överlägsenhet till största delen handlar om skriftspråkets effekt på tänkandet och skillnaden mellan skriftspråklig och muntlig kultur. Ytterligare en paradox är att han hävdar att vi i den skriftspråksbaserade kulturen inte kan förstå den muntligt baserade kulturen och tankevärlden. Den av hans paradoxer som gav mig mest är hans enkla påtalande att i en skriftlig kultur finns det två slags talspråk dels det muntligt baserade talspråket, dels det skriftspråksbaserade talspråket. Det skriftspråksbaserade talspråket, majoritetens talspråk, utgår från skriftspråkets normer regler och tänkande. Den individ som inte givits möjlighet att bli läsande och skrivande har stora svårigheter att förstå det allmänna skriftspråksbaserade talspråket och har svårigheter att göra sig förstådd. Vi som står mitt inne i skriftspråkskulturen är ofantligt egocentriska och etnocentriska. När vi talar om korrekt svenska eller korrekt talspråk menar vi egentligen skriftspråksbaserad svenska. Vi tror att vår kultur och tänkande är normalkultur, ja vi kan till och med få för oss att människor som inte visar upp den skriftspråkliga kulturen är “obegåvade”. Det är till och med så att de så kallade begåvnings- eller intelligenstesterna huvudsakligen kvantitativt mäter hur långt in i det skriftspråkliga tänkandet och kulturen en individ kommit. Hur intelligent eller begåvad individen i fråga är har vi fortfarande faktiskt ingen aning om. Det är så uppenbart, när man läser Ong, att det handlar om att få chansen att bli läsande och skrivande, om rätten att få bli litterat.

Litterat är något mycket mer än att kunna läsa av och skriva av. Att vara litterat kan närmast jämföras med att vara bildad. Nu uppstår en ny paradox — begreppet bildning eller kanske mera ordet bildning var något man inte så gärna talade om under 70- och 80-talet och så har det blivit det ett honörsord i samband med 90-talets läroplan, Lpo 94. “Skola för bildning” som var titel på

läroplanskommitténs betänkande är inte något moderatpåfund. (Se bilaga 5 och 6. Donald Broady är inte precis känd som högerman.)

Vad är det då att vara bildad, litterat eller att ha fått sitt tänkande påverkat av att man fått bli läsande och skrivande. Jag kan faktiskt ansluta mig till Oskar Wildes påstående “Bildning är det som blir kvar när man glömt allt man har lärt sig”. Men då tar jag fasta på “det som blir kvar”. Vad är det som blir kvar när man glömt reglerna, årtalen, städerna, formlerna ja allt det som vi förknippar med den naiva uppfattning om “lära sig”? Jo det som är kvar och som man inte glömmer är sambanden, principerna, förmågan att abstrahera, att sortera, möjligheten att snabbt rekonstrueras samt att tränga bakom texten yta.

Det skriftspråket ger genom att det inte är som talspråket flyktigt, är möjligheten att reflektera både över det egna tänkandet och andras. Ong redovisar Lurias Ozbekistanundersökning som det har gjorts otaliga repliker på de senaste åren, internationellt och i Sverige. I stort går undersökningen ut på att man konfronterar dels personer som ej givits möjlighet att bli läsande och skrivande, dels personer som fått möjligheten med frågeställningar som både kan lösas konkret och abstrakt, situationsbundet och hypotetiskt. Det man i intervjuerna vill pröva är om försökspersonen kan acceptera det abstrakta och det hypotetiska alternativet eller bägge alternativen. Ett känt exempel inom frågekonstellationen “konkret — abstrakt” är att man presenterar bilder av en yxa, en såg, en kratta och en timmerstock och ställer sedan frågan: “Tre hör ihop och en skall bort. Vilken skall bort?” De icke läsande och skrivande intervjupersoner svarar nästa konsekvent att krattan skall bort. Inte ens om intervjuaren förslår det abstrakta alternativet, dvs verktyg oberoende av om de används ihop (alltså att ta bort timmerstocken), kan dem acceptera alternativet. De intervjupersoner som var läsande och skrivande kunde acceptera abstraktionen verktyg vilket ju är en ren tankekonstruktion och som inte finns i den naturliga vardagen. Problemet för oss litterata människor är att vi allmänhet är så egocentriska att vi inte inser att redan verktyg är en ganska komplicerad abstraktion. Det krävs en bas i skriftspråkligt tänkande för att förstå tanken bakom begreppet verktyg. Huvuddelen av grundskolans verksamhet handlar om att bygga upp en skriftspråkliga begreppsvärld. Vad är en kommun? Vad är ett ryggradsdjur? Vad menar vi i fysiken med kraft? Vad är ett ord? osv.

När det gäller konstellationen “situationsbundet — obundet eller hypotetiskt tänkande” är ett känt exemplet det där intervjuaren konstaterar att bomull som man odlar i Uzbekistan är en planta som kräver torrt och varmt klimat, vilket alla Uzbekier vet. Sedan går intervjuaren vidare med ytterligare ett påstående och en fråga: — Det finns ett land som heter England och där är det kallt och fuktigt. Går det att odla bomull där? Ännu ej läsande intervjupersoner svarade

nästan konsekvent: “Det vet inte jag för jag har aldrig varit i England.” eller “Hur skall jag kunna veta det jag har ju aldrig varit i England.”

Den mest hissnande effekten på en människas tänkande genom att få bli läsande och skrivande är att man kan bli förmögen att frigöra sig från sin egen konkreta erfarenhet och föra ett hypotetiskt resonemang. Detta hypotetiska tänkande är enligt Ong och många andra andra forskare omöjligt att nå om man inte är läsande och skrivande. Samtidigt är det så att vår kultur och vårt samhälle har aldrig tidigare så tydligt krävt denna tankeform som idag. Framför allt den nya informationsteknologin (IT — skriftspråksbaserade elektroniska media) ställer dessa tankeformer som minimikrav. En lite oväntad paradox i sammanhanget är att jag kan inte finna någon bättre väg att bygga upp hypotetiskt/obundet tänkande än genom att läsa skönlitteratur som eleven verkligen kan leva sig in i. Varje bok blir nämligen en övning i att se verkligheten ur någon annans ögon än sina egna. Jag har tidigare av andra anledningar hävdat att en av skolan hörnstenar borde vara att ge varje elev rätten att få njuta av en god bok, rätten att få läsa för sitt eget höga nöjes skull. Idag hävdar jag att utan nära tillgång till välfungerande bibliotek kommer Sverige inte nå upp till ambitionen i IT-satsningen. Det räcker nämligen inte med datorer och datornät.

Det som blir kvar när man glömt allt det man lär sig är förmågan till abstrakt och obundet tänkande. Redan under antiken insåg den härskande klassen att tillgången till abstrakt och obundet tänkande gjorde det lättare att utöva makt och tillskansa sig makt. Varje härskande klass vill gärna att makten går i arv, det gäller även i Sverige idag. Man insåg under antiken att skriftspråkligheten bygger upp dessa tankeformer. Därför satte man av resurser för att se till att ens egna barn blev läsande och skrivande och fick tillgång till läsbara texter värda att läsa. Ända fram till reformationen fick endast den härskande klassens barn denna möjlighet. När samhället idag ger varje barn, oberoende av social och kulturell bakgrund, laglig rätt att få bli litterat och när dessutom hela yrkeslivet och deltagandet i samhället kräver detta, ser jag hur fler och fler barn förvägras dessa rättigheter. Tydligast är hur tillgången till läsvärda texter minskas genom aningslösa nedskärningar i bibliotekens resurser och i hur fler och fler barn förklaras oförmögna att lära sig läsa samt hur man antagligen av kostnadsskäl medvetet sänker ambitionsnivån för elever med andra modersmål än svenska.

Problemet med tillgången till läsvärda texter är det minst uppmärksammade och samtidigt det som berör bibliotekarier mest. Jag har sedan tio år tillbaka påpekat de stora bristerna i läroböckerna vad gäller läsbarhet, begreppslighet och förutsättningar för att eleven ska kunna lära sig något. Många internationella forskare har i förbigående påpekat den katastrofala bristen på läsvärda texter i skolan. Man tar dels upp problemet med att lärobokens texter inte förmår att knyta an till någon för eleven känd verklighet eller sammanhang/kontext; man

talat om dekontextualiserade texter. Dels talar andra forskare om "textoider", dvs texter som vid första anblick ser ut som text men som när man försöker läsa dem visar sig sakna de mest elementära förutsättningarna för att vara en text. Det var vidare många år sedan läsforskare påtalade att skolans läsundervisning innehöll så lite läsning. Lite har hänt sedan dess och det som har hänt har oftast varit kräftgång. Kraven på att vara litterat redan när man lämnar grundskolan är så tvingande att den elev som inte läst för sitt hög nöjes skull och kunnat tillgodose varje kunskapsbehov, inklusive tillfälliga nycker kommer att behöva remitteras tillbaka till grundskolan från gymnasieskolan. Om skolan skall kunna ge ett alternativ till etermedias förströelse måste det finnas ett rikt utbud av texter, inklusive dagstidningar, men inte minst måste de vara tillgängliga. Jag kan inte förstå annat än att det bibliotek skolan använder måste vara ständigt bemannat av minst en bibliotekarie. När man vill veta varför glasögonkajman kallas glasögonkajman, får inte söksystemet med dess mycket abstrakta principer utgöra ett taggtrådshinder. Får man vägledning när man mest behöver den, lär man sig i allmänhet söksystemet snabbare än om man får en isolera lektion i bibliotekskunskap.

Varje försök att komma runt de pedagogiserade texterna och att lämna den förödande läromedelsstyrningen, förutsätter tillgång till ett välskött bibliotek och en tillmötesgående bibliotekarie. Jag har med tilltagande förvåning gång på gång fått höra hur kommuner storstilt investerat i en skola för 2000-talet och samtidigt skurit i biblioteksverksamheten. Helt uppenbart är att få förstå att den uppräckning landet behöver när det gäller naturvetenskaplig kompetens, i hög grad förutsätter att man är litterat och är direkt beroende av tillgången till välskötta bibliotek.

Det går nu en andra våg av magisk framtidstro kring uttrycket "IT" (informationsteknologi). Man talar om informationsteknologiska motorvägar, Internet och WWW (World Wide Webb [nät i betydelsen spindelnät]). Men vad är det egentligen fråga om? Jo huvudsakligen olika typer av söksystem för att hitta texter utifrån mycket abstrakta principer. Detta är oftast basen, trots enstaka inslag av digitala russin i kakan i form av bilder och videosnuttar. Denna bas råkar vara en stor del av bibliotekariekompetensen sedan många år tillbaka. Peter Gärdenfors professor i kognitionsforskning påtalade i en uppmärksammad debattartikel i Svenska Dagbladet (14 jan -95) behovet av "viretuella bibliotekarier". Han klargjorde också att IT motorvägarna bör kallas informationsteknologiska avloppssystem fyllda med smörja och där det krävs omfattande kompetens för att hitta något av värde. Detta stämmer väl överens med många människors första kontakt med Internet, vad man än gjorde fick man bara upp skräp. Jämför med att inte kunna hitta i ett bibliotek. Den grupp Gärdenfors tänkte sig stod närmast till hands för att rycka in och ge den nödvändiga kunskapen var bibliotekarier. Samma sak borde rimligtvis gälla

skolan. Det mest naturliga ställe att placera de datorer som kan kopplas upp mot Internet borde vara i biblioteket förutsatt att det är bemannat.

Den förändring av skolan Riksdag och Regering via den nya läroplanen vill ha, det resultatansvar för att alla lämnar grundskolan litterata kommunen nu har, satsningen på att förbättra den naturvetenskapliga kunskapsnivån och ambitionen att i jämförelse med andra länder ligga i täten på IT-området förutsätter en utbildad bibliotekarie i varje skola eller att var femtionde lärartjänst omvandlas till en bibliotekarietjänst. Jag kan inte komma till någon annan slutsats om de som fattar beslut om svensk skola menar det de säger.